

RECONSTITUIREA BIBLIOTECII CĂRTURARULUI ILUMINIST IOAN CORNELI, DE LA ORADEA (1762—1848)

de
CONSTANTIN MĂLIŢĂŞ

Peisajul celor mai de seamă biblioteci transilvănene la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în jumătatea întîia a secolului trecut ni se prezintă încă destul de sărac, din cauza insuficienţei cercetării a acestui subiect generos şi important, pentru a dimensiona mai exact suportul bibliografic şi dinamica de idei şi argumente, în care, cu atîta putere şi specificitate, s-a produs mişcarea politică iluministă, doritoare de reforme şi instituţii pentru emanciparea culturală şi naţională a românilor. Într-un studiu amplu şi temeinic, publicat de Alexandru Lupeanu-Melin, sînt arătate bibliotecile mari ale Transilvaniei, cîte se dezvăluiseră pînă în momentul acela¹. De atunci se mai cercetează şi reconstituie parţial biblioteci, dintre care se disting cele de la Blaj, Beiuş şi Oradea, în special biblioteca lui Samuil Vulcan, care a fost, înaintea celei a lui Timotei Cipariu, cea mai mare bibliotecă a unui cărturar român, plasată la începutul secolului al XIX-lea, oglindind şi în domeniul biblioteconomiei rolul înainte mergător, pe care-l dobîndise Oradea în mişcarea naţională românească din acel timp².

¹ Lupeanu-Melin Alexandru, *Biblioteca Centrală din Blaj*, în *Boabe de grîu*, 1932, nr. 12, p. 613—626, apare şi separat în 1933; Ion Muşlea, *Contribuţiuni la cunoaşterea bibliotecilor româneşti din oraşele Transilvaniei*, Cluj, 1935; Idem, *Date noi privitoare la cunoaşterea bibliotecilor româneşti ale oraşelor din Transilvania*, în *Probleme de bibliologie*, Bucureşti, 1967; Ştefan Manciulea, *Biblioteca Centrală din Blaj*, Blaj, 1939; I. Breazu, *Timoteiu Cipariu bibliofilul*, în *Transilvania*, 1943, p. 715—721; Jakó S., *Bibliofilia lui T. Cipariu*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, 10, 1967, p. 147—154; Idem, *Codicele latine medievale din biblioteca lui T. Cipariu*, în *Revista arhivelor*, 1967, nr. 1, p. 35—41; Pompiliu Teodor, *Biblioteca lui T. Cipariu*, în *Tribuna*, 1957, nr. 25, p. 5.

² Pompiliu Teodor, *Începuturile bibliotecii de la Blaj*, în *Călăuză bibliotecarului*, 1958, nr. 2, p. 28—29; Idem, *Două biblioteci particulare româneşti de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, în *Studii şi cercetări de bibliologie*, 1967, 2, p. 261—269; Idem, *Lumea cărţilor lui Samuil Micu*, în *Revista bibliotecilor*, 1971, nr. 4, p. 237—239; Viorel Faur, *Cărţile româneşti din biblioteca iluministului orădean Samuil Vulcan*, în *Revista bibliotecilor*, 1972, nr. 6, p. 350—353; Idem, *Istoricul bibliotecii Societăţii literare „Samuil Vulcan” din Beiuş (1862—1918)*, în *Biblioteca şi şcoala*, Oradea, 1976, p. 157—167; Jakó S., *Istoricul bibliotecii lui Timotei Cipariu*, în *Philobiblon transilvan*, Bucureşti, 1977, p. 310—361; Virgil Maxim, *Biblioteca lui Samuil Vulcan şi cititorii săi*, în *Biblioteca şi şcoala*, Oradea, 1976, p. 205—228; Florian Duşa, *Cărţile româneşti din biblioteca lui Samuil Vulcan, catalogul din 1829—1830*, în *Crista*, 1979, p. 381—419; Magdalena Tampă, *Din începuturile bibliotecii de la Blaj, despre inventarul manuscris din 14 iunie 1747*, în *Biblioteca şi cercetarea*,

Dar fenomenul cărții în epocă a fost mult mai amplu și mai complex decît pot mărturisi cîteva biblioteci, fără îndoială, foarte importante, în comparație cu mișcarea și starea reală a cărții, începînd cu cele cîteva cărți care ajungeau la dascăli și preoți, la unii țărani și meseriași, despre care avem bune și prețioase mărturii, și pînă la acumulările din casele cărțurilor, care aveau, salutar și simptomatic, conștiința de a cumpăra și de a forma biblioteci.

Datele de pînă acum ne îngăduie să putem vorbi despre o adevărată rețea de carte românească veche, care a împințit casele românești, ca o țesătură frumos purtată, mobilizatoare de conștiință și limbă națională, să putem vorbi despre o adevărată biblioteconomie populară a marii biblioteci mobile a românilor, avînd nuclee de fixare și organizare în bibliotecile mai mari, personale, de tipografii, de instituții școlare și eclesiastice, cu care cartea din circulație, care forma cea mai mare parte a cărții existente, a cărții citite, se afla într-o necurmată interferență și completare de sarcini. Se cere, așadar, să le desprăfuim și să le dezvăluim și pe unele și pe celelalte, ca fiind părți organice ale unui fenomen biblioteconomic unitar și deopotrivă folositor în informarea și susținerea prin carte a mișcării politico-ideologice de emancipare națională a românilor în pragul epocii moderne. Pe această linie, după studii premergătoare³, ne propunem de această dată să încercăm schița de reconstituire a bibliotecii cărțurilorului iluminist Ioan Corneli, de la Oradea, unul dintre cei mai energici și mai erudiți bărbați români ai timpului său, care și-a dăruit cu abnegație știința, averea și puterea de muncă pentru principala sa operă, aceea de organizare, cu zel patriotic, a învățămîntului românesc în districtul școlar al Orăzii, între anii 1792—1806 și 1817—1848. Longevivul cărțurilor orădean, coautor al *Lexiconului* de la Buda (1825), autor al mai multor tipărituri și manuale școlare, se stinge în toamna anului 1848, fără urmași, lăsînd o memorie imaculată și o frumoasă bibliotecă, a cărei valoare considerabilă se putea doar bănuî pînă acum, prin o sumedenie de autografe descoperite de noi în depozitele Bibliotecii Județene Bihor. Reconstituirea devine posibilă în urma completării acestui depozit cu informația dintr-un important document, găsit la Arhivele Statului, Filiala

Cluj-Napoca, 1979, 3, p. 126—145; Idem, *Din nou despre începuturile bibliotecii de la Blaj. Cărți și posesori* — Grigore Maior, în *Biblioteca și cercetarea*, 1981, 5, p. 93—105; Idem, *Despre biblioteca lui Ion Giurgiu Patachi*, în *Biblioteca și cercetarea*, 1986, 10, p. 299—303; C. Mălinaș și I. Călușer, *Contribuții la cunoașterea vieții și activității cărțurilorului bihorean Ioan Munteanu (1808—1860)*, în *Crisia*, 1982, p. 141—160; I. Călușer, C. Stelaru, *Biblioteca liceului din Beiuș între anii 1835—1845*, în *Crisia*, 1982, p. 411—418; C. Mălinaș, *Biblioteca liceului din Beiuș la 1858*, în *Biblioteca*, București, 1981, nr. 4, p. 28—29; Idem, *Organizarea bibliotecii liceului din Beiuș în secolul trecut — pagini de biblioteconomie românească*, în *Biblioteca și cercetarea*, 1986, 10, p. 345—364; I. Călușer, C. Mălinaș, *Informații documentare inedite privind reconstituirea bibliotecii liceului din Beiuș (1850—1890)*, în *Crisia*, 1986, p. 147—157; Doina Curticeanu, *Ioan Mîcu Moldovan — bibliotecar*, în *Biblioteca și cercetarea*, 1983, 7, p. 100—112; Sidonia Puiu Fărcaș, *Contribuții la istoricul Bibliotecii Centrale din Blaj, concepții și principii de organizare pînă la 1860*, în *Biblioteca și cercetarea*, 1985, 9, p. 234—256.

³ Daniel Stelaru, *Cărți din biblioteca iluministului Ioan Corneli existente în colecții din Oradea*, *Catalog*, în *Crisia*, 1982, p. 471—479; C. Mălinaș, *Pe urmele vechilor biblioteci — biblioteca iluministului Ioan Corneli (1762—1848)*, în *Biblioteca*, 1985, nr. 1—2, p. 55—56.

Oradea, util atît la subiectul Ioan Corneli, cît și, în plan mai larg, pentru istoria culturii și biblioteconomiei românești, așa cum se practica în secolul trecut. Este vorba despre inventarul bibliotecii lui Ioan Corneli, redactat în 12 septembrie 1848, la Oradea, după stingerea din viață a ilustrului cărturar al Școlii ardelene. Documentul s-a păstrat ca anexă la registrul de procese-verbale ale Capitlului greco-catolic din Oradea, pentru anul 1848, fiind luat în discuție în ședința din 12 noiembrie, cînd s-a stabilit că Ioan Silaghi, canonic cancelar și executor testamentar al lui Ioan Corneli, va prelua cărțile pentru a le preda bibliotecii diecezane. De observat că trecuseră două luni de la conscrierea cărților, timp în care acestea au rămas la locuința defunctului. Încetineala aceasta este explicabilă în contextul furtunos al aceluia sfîrșit de an 1848. Catalogul reprezintă un caiet de formatul 37/23 cm, cusut cu șnur alb-roșu, avînd 24 de file. Textul este scris în alfabet latin, doar cu cîteva poziții în alfabet chirilic cursiv, peste tot cerneală neagră, ductul este îngrijit pe primele pagini, apoi tot mai neglijent. Pe recto primei file apare înscrisul:

Catalogus // Librorum per // Praepositum Ioan // nem Corneli // Capitulo G R C // M Varadinensi // Testamentaliter // legatorum.

Verso filei este alb. Urmează zece file, pe care sînt scrise cărțile și încă 13 file albe. Caietul nu a fost inițial numerotat, decît la prelucrare în actualul depozit⁴. Filele scrise au numerotarea actuală 192—201, după care urmează nenumerate 12 file albe, respectiv ultima filă albă e numerotată 202.

Regestul de la f. 192 recto este următorul:

C A T H A L O G U S // Librorum post fata Reveren // =dissimi D. Ioannis Corneli Praepositi Capituli G.R.C. Varadi= // =nensis reparator /i/um, et vi Testamenti // ejusdem pro Bibliotheca Capitului ejus // =dem legatorum.

Din text rezultă că, atît prin viu grai, cît și prin testament, Ioan Corneli a lăsat biblioteca pentru capitlul orădean, cum de altfel cerea situația sa și tradiția canonică. Urmează inventarul cărților, în total 465 de poziții, dar cu greșeli de numerotare, în fapt sînt numai 456 de poziții, cu un total de 537 de cărți, deoarece unele titluri sînt consemnate în mai multe volume, sau exemplare. Rubricatura documentului este următoarea: *N/ume/rus cur/entus/, Designatio operum, N/ume/rus voluminum, Observationes*. La ultima rubrică nu apare nici o consemnare. La „*designatio operum*” se trece, foarte rezumativ, un minimum de informații despre autor (dar nu întotdeauna), titlul uzual, cu prescurtări, sau chiar în altă limbă (de pildă, din germană transpus în latină), nu se trece niciodată locul de tipar, o singură dată apare anul tipăririi (la poziția 210: *Molitevnica batran 1689*). Uneori se dă traducătorul în locul autorului, editorul sau antologatorul. Puținătatea datelor determină ca acest catalog să poată fi valorificat istoriografic numai în colaborare și completare reciprocă de informații cu depozitul în care s-a păstrat biblioteca lui Ioan Corneli. În același scop sînt utile informațiile sumare despre legătură și formatul cărții, care sînt înscrise (deși rubricatura nu exprimă) după „*designatio*

⁴ Arhivele Statului, Filiala Oradea, fond E.G.C.O. Capitlu, dos. 20, f. 190—201.

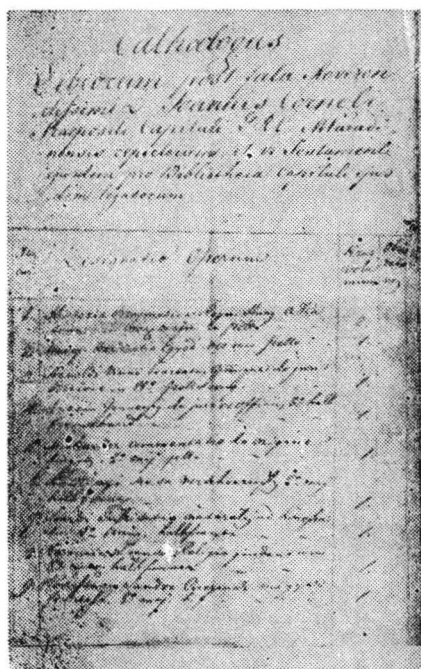

Fig. 1. Prima pagină a catalogului bibliotecii lui I. Corneli.

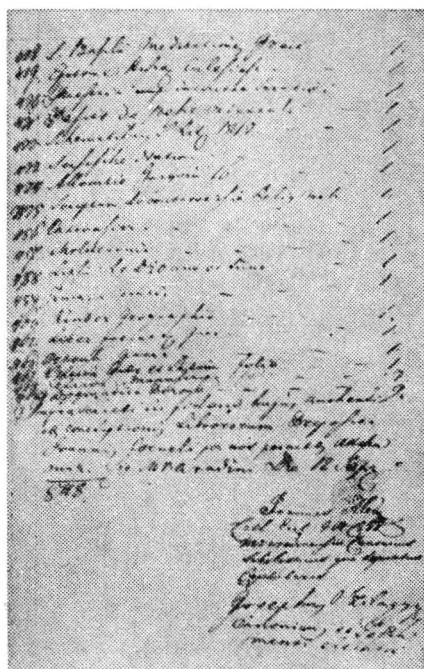

Fig. 2. Colofonul catalogului cornelian de la 1848.

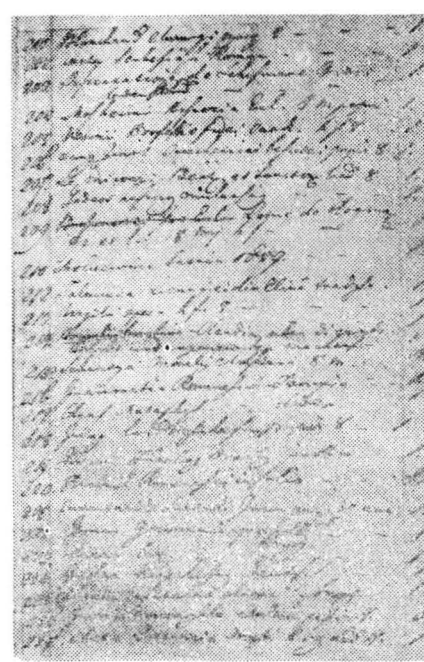
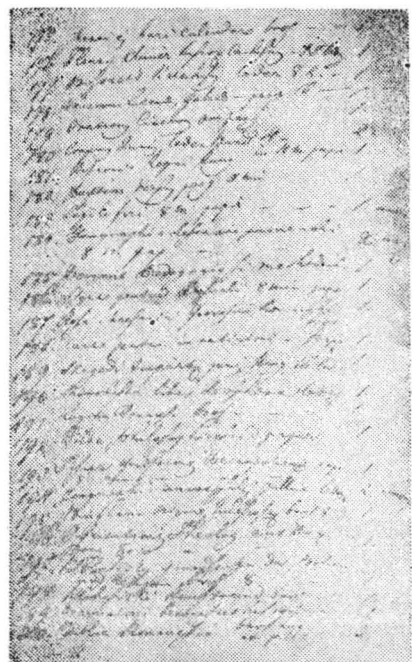

Fig. 3—4. Pagini din catalogul bibliotecii lui Ioan Corneli, 1848.

operum", pînă pe la poziția 250, după care nu mai apar, iar catalogul este scris tot mai neglijent. Pentru legătură se folosesc termenii, uneori prescurtați, sau chiar numai sub formă de inițiale: *in pelle, gallica, franczband, leder band, leder*, care înseamnă același lucru. Și termenii: *halb franczband*, adică legătură $\frac{1}{2}$ în piele, apoi *papirband, papir, chartha, papiroskotes, broschura, broschur*, corespunzînd legăturii prin broșare. De două ori apare termenul *felbont*, deci carte nelegată, sau dezmembrată, iar de cîteva ori apare termenul *pergament*. Pentru format se folosesc, cu litere sau cifre, termenii: 16, *in octo major*, 8°, 8° *minor*, *in 4°*, *in folio*. Catalogul este închis cu următorul certificat, la fila 201 recto:

Infra scripsi in fidem hujus authenticae conscriptionis Librorum // Praepositi Ioannis Corneli per nos per actos attestamur. Sig M Varadini Die 12 Sep 848 Ioannes Alexi Cath. Eccl. G. R. Cath. M. Varadinensis Canonici scholasticus, qua deputatus Capitularis Josephus Szilagyi Canonici et Testamenti executores.

Șansa utilizării optime a acestui document se sprijină pe o coincidență foarte rară, păstrarea în fondul Bibliotecii Județene din Oradea a celei mai mari părți a cărților ce le consemnează, în urma prelucrării de către această instituție a fondului fostei biblioteci diecezane din Oradea, în care s-a așezat și succesiunea Corneli. Alte cărți ale lui au ajuns, prin mișcările de fonduri mai ales din anii cincizeci, la filiala din Oradea a Arhivelor Statului, la B.C.U. Cluj-Napoca, la B.A.R. din București. Multe cărți, în special manuscrisele și cartea românească veche s-au distrus. Datele relevante de sursele arhivistice și bibliotecărești ne întemeiază să afirmăm că biblioteca lui Ioan Corneli a avut structură enciclopedică de tipul iluminismului transilvănean, cu deschiderile de orizont și limitele instituționale ale acestuia, o structură cît se poate de adecvată îndeplinirii programului de acțiune al Școlii ardeleni, cu alte cuvinte, o structură de bibliotecă militantă românească. Cea mai veche carte consemnată în catalog este tipărită în anul 1653, la Haga, sub titlul: *De incertitudine et vanitate omnium scientiarum et artium*, de Henricus Cornelius Agrippa. Descoperirea acestei lucrări în mîna lui Corneli este dovadă de orizont, de curiozitate și îndrăzneală intelectuală. Cornelius Agrippa a fost unul dintre cele mai eclatante spirite ale secolului al XVI-lea, condamnat de biserică pentru această carte, prin care încerca să smulgă știința dintre odăjdiiile proteice, cu care o îmbrăca biserica. Cea mai nouă carte este *Învățăături morale*, de Ioan Papp, tipărită la Buda în anul 1847, o carte destinată lecturii publice și școlare, sau ca suport pentru practica omiletică de peste an. Exemplarul l-a putut prenumera, sau procura direct de la autor, care era bihorean.

Desigur, nu este posibilă prezentarea acum a peste cinci sute de cărți, de aceea le vom grupa domenial, urmînd ca să dăm cu un prilej viitor reconstituirea cît mai exactă și completă. Menționăm că în inventarul de la 1848 cărțile sînt înscrise la întîmplare, neurmărindu-se gruparea domেনială, după care ele trebuie să fi fost așezate în dulapurile lui Corneli, din care se poate înțelege că au fost scoase în grabă.

I. CARTEA ROMĂNESCĂ

În total sînt în catalog 67 de cărți vechi românești, din secolele XVII—XIX, în cea mai mare parte identificabile, în majoritatea cărți istorice, filologice și aplicative din sfera și producția Școlii ardelenе, dar și altele, importante, din centrele de tipar de peste munți, expresie a unității culturale, pe care o dovedește și această bibliotecă. Le prezentăm în ordine cronologică, transcriind mai întâi înscrierea din catalog, apoi identificarea pe care o propunem:

1. Poziția 210 *Molitevnic batran 1689*. Redă cunoscutul *Molitvenic*, de la Alba Iulia (Bălgrad), 1689, conform *Bibliografiei românești vechi*, volumul 1, numărul 87⁵.

2. Poziția 293 *Psaltire batrana leder band 1*. Calificativul folosit ne trimite, prin analogie cu cazul precedent, la o ediție de secol al XVII-lea, care ar putea fi *Psaltirea* de la Alba Iulia, 1651 (cf. BRV 1, nr. 60).

3. Poziția 221 *Cuventarile Santului Ioan gura de aur fol 1*. Față de mai multe ediții ale acestei cărți, indicația de format (in folio) ne îndreaptă către cea de la București, 1691 (cf. BRV 1, nr. 91).

4. Poziția 212 *Tălcuirea Liturgiei din Elina tradusă — 1*. Poate fi ediția de la Iași, 1697, cf. BRV 1 și 4, nr. 104.

5. Poziția 192 *Pilde filosoficești papir — 1*. Poate fi una dintre edițiile de la Tîrgoviște, 1713 (BRV 1, nr. 165), Rîmnic, 1783 (BRV 2, nr. 460), sau Sibiu.

6. Poziția 286 *Istoria Revolutionis Valachicae itali 4, — 1*. Este, evident, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, de Anton Marin Del Chiaro, fost citva timp secretar al lui Constantin Brîncoveanu, ale cărui epocă și reforme le descrie și publică la Veneția, în 1718.

7. Poziția 424 *Pastoresca Cuventare a lui Aaron — 1*. Titlul ne trimite la una dintre următoarele tipărituri ale lui Petru Pavel Aaron: *Păstoriceasca datorie*, Blaj, 1759 (BRV 2, nr. 315), *Păstoricească poslanie*, Blaj, 1760 (BRV 2, nr. 317), sau *Instrucțiunile vicarului P.P.A. către cler*, Blaj, 1760, cf. Danielei Poenaru, *Contribuții*, nr. 40⁶.

8. Poziția 361 *Epistola consolatoria Aaron abcleru — 1*. Poate fi ediția latină a variantei românești mai sus amintite, tipărită la Blaj în anul următor, 1761 (BRV 1 și 4, nr. 325).

9. Poziția 15 *Kantimir besreibung der Moldau leder band 8 m — 1*. Reprezintă ediția germană, de la Frankfurt și Leipzig, 1771, a *Descrierii Moldovei*, de Dimitrie Cantemir (BRV 2, nr. 375).

10. Poziția 158 *Carte de cetire pentru tenerimea neunita germaneste și Romaneste papir 8 — 1*. Asemenea manuale bilingve se tipăresc la Viena, în anii 1777, 1783, 1793, 1798.

11. Poziția 67 *Elementa Linguae Daco Rom Sinkai et Klein — hf 8 min — 1*. Evident, este gramatica șincai-clainiană de la Viena, 1780, exemplar semnat de I. Corneli și aflat acum în fondul B.A.R. din București.

⁵ În continuare, prescurtat: BRV, volumele 1—4.

⁶ Daniela Poenaru, *Contribuții la bibliografia românească veche*, Tîrgoviște, 1973, (în continuare: Daniela Poenaru).

12. Poziția 101 *Klein de Matrimonio 8 m h. fr.* — 1. Prezintă cunoscuta lucrare a lui Samuil Micu, *Dissertatio canonica de matrimonio*, Viena, 1781 (BRV 2, nr. 447).

13. Poziția 229 *Principia Gram. Latinae Romanicae a Sinkai* — 1. Indicația ne trimite la manualul redactat și publicat de Gheorghe Șincai în 1783, la Blaj.

14. Poziția 402 *Cuventare despre preoție* — 1. Puținătatea informației ne îndreaptă către două lucrări: *Cuvîntare despre taina preoției*, Viena 1784 (BRV 4, nr. 182), sau Grigore din Nazianz, *Cuvînt pentru preoție*, București, 1821 (BRV 3 și Daniela Poenaru, nr. 1121). Optăm pentru prima, deoarece în cazul celei de a doua ar fi fost de așteptat indicarea autorului, de către comisie.

15. Poziția 155 *Catihism mic papir 8* — 1. Aceasta este dintre puținele poziții scrise cu litere chirilice, deci așa a fost tipărită și cartea, care, numai cu atîta, ar corespunde la foarte multe ediții. Deoarece descrierea din BRV 2, nr. 486, a ediției de la Viena, 1785, este făcută după exemplarul din biblioteca diecezană de la Oradea, socotim că acesta e cel care provenea din donația testamentară a lui Corneli.

16. Poziția 174 *Sinkai Arithmetica hf 8* — 1. Acesta este manualul *Îndreptare cătră Aritmetică*, publicat de Gh. Șincai în 1785, la Blaj (BRV 2, nr. 496).

17. Poziția 173 *Poslanie pentru neuniți — 4 maj* — 1. În mod cert se indică disertația *Poslanie sau dreaptă oglindă*, de orădeanul Nechita Horvath, publicată în 1787 la Viena (BRV 2, nr. 512).

18. Poziția 50 *Molnar Deutsch Valachisch Sprachlere leder band 8 maj* — 1. Indică ediția de la Viena, 1788, a gramaticii lui Ioan Piuariu Molnar (BRV 2, nr. 521), eventual ediția a doua, de la Sibiu, 1810 (BRV 2, nr. 781).

19. Poziția 200 *Biblia Romanesca in pelle* — 3. Deci, în trei exemplare, fiindcă pînă la 1848 nu apăruse o asemenea carte românească în trei volume, decît în două volume (la 1819). Deoarece e greu de presupus că Ioan Corneli ar fi putut avea trei exemplare din ediția Șerban Cantacuzino (1688), rămîne ca să credem că a avut ediția de la Blaj, 1795, tradusă de prietenul său de idei, Samuil Micu. Această carte a și avut în Bihor o foarte bună circulație⁷.

20. Poziția 216 *Gramatica Romanesca Tempia* — 1. Aceasta este *Gramatica românească* a lui Radu Tempe, Sibiu, 1799 (BRV 2, nr. 612).

21. Poziția 255 *Rhetorica ...* — 1. Credem că e manualul lui I. Piuariu Molnar, tipărit în 1798, la Buda (BRV 2, nr. 617).

22. Poziția 121 *Logica Romaneste bros* — 1. Din confruntările bibliografice, cu multă trudă efectuate, rezultă *Logica adecă partea cea cuvîntătoare a filosofiei*, Buda, 1799, traducere de Samuil Micu, după Baumeister (BRV 2, nr. 622).

23—24. Poziția 783 *Legile firii 8 m papir* — 1. Poziția 254 *Philosophia que lucratore p. 2* — 1. Acestea două sînt, de asemenea, prelucrări de S. Micu după Baumeister, tipărite la Sibiu, în 1800, sub titlul: *Legile firii, itica și politica sau filosofia cea lucrătoare în patru părți împărțită* (BRV 2, nr. 625).

⁷ C. Mălinaș, *Cărțile Școlii ardeleni în colecții din Oradea*, în *Biblioteca și cercetarea*, 1981, 5, p. 54.

25. Poziția 297 *Klein acaftist* — 1. Avem convingerea că este ediția de la Sibiu, 1801, a *Acatistului*, altfel o carte fără autor, dar prevăzută atunci cu o prefață importantă, în care Samuil Micu expunea principiile scrierii limbii române cu litere latine.

26—27. Poziția 252 *Instalatio Capit. Balas* — 1. Poziția 422 *Orationes occasione installaz Capit Balas* — 1. Se descrie în BRV, nr. 733, o antologie de patru cuvântări, rostite și tipărite la Blaj în 1808, din prilejul instalării capitlului. Două din ele, sau antologia în două exemplare, se aflau și în biblioteca lui Corneli.

28. Poziția 187 *Rosa Maestria Giovasirii Romanesti bros* — 1. În mod cert, acesta este manualul de citire românește cu litere latine, redactat de G. C. Roja și tipărit în 1809 la Buda (BRV 3, nr. 771).

29. Poziția 259 *Major Propovedanii la morti*. Cert, este ediția de la Buda, 1809 (BRV 3, nr. 765).

30. Poziția 220 *Predich Romanesti in folio* — 2. Pînă la 1848, cărțile de predici românești sînt doar trei. Dintre ele, după indicația de format, optăm pentru Petru Maior, *Prediche*, I—III, Buda, 1810—1811 (BRV 3, nr. 779).

31. Poziția 274 *Major Historia pentru inceputul Rom in* — 4 — 1. Evident, este *Istoria pentru inceputul românilor în Dachia*, de Petru Maior, ediția primă, din 1812 (BRV 3, nr. 809), sau ediția a doua, din 1834, amîndouă la Buda.

32. Poziția 42 *Discussio de Valachis Transilvanis in ch 8 min* — 1. Conscrie broșura *Discussio descriptionis valachorum transylvanorum*, Pesta, 1812, nesemnată, dar de Toma Costin, nobil de Gaura, cum stabilește încă Petru Maior la 1816, Sartori la 1830 și, mai recent, Ioan Chindriș⁸.

33. Poziția 251 *Intemplantile resboiului Francesesc* — 1. La Buda, în 1814, apar *Întîmplările războiului franțozilor și întoarcerea lor de la Moscva*, tălmăcite de pre nemție de un iubitoriu de neamul românesc (BRV 3, nr. 852). Prezența acestei cărți în biblioteca lui Ioan Corneli ni-l poate indica de traducător al ei, deoarece mai dăduse la Oradea, în 1809, tipărituri cu subiect napoleonian. E o ipoteză, desigur. De remarcat fila de la urma cărții, prin care editorul, Alexie Lazaru, înștiința despre proiectul unei gazete românești, pentru care cerea prenumărare. Avem acum dovada circulației acestei propuneri și în mediul orădean.

34. Poziția 184 *Geographia descriere pamentului 8 m pap* — 2.

35. Poziția 256 *Geographia — Tom* — 2. În BRV 3, nr. 851, se dă ca tipărită la Buda, în 1814—1815, *Geografia sau scrierea pămîntului*, în două volume, redactată iarăși „de un iubitoriu de neamul românesc”, cu pasaje de motivație patriotică în prefață, identice textual și ideatic cu cele ale cărții de la poziția precedentă. Corneli avea în dublu exemplar această carte. Oare el să fi fost alcătuitorul ei?

36. Poziția 185 *Petrovits Pedagogie și methodică* — 1. Reprezintă *Pedagogia și metodică pentru învățători*, de Villaume, traducere de Naum Petrovici, tipărită în 1818, la Buda (BRV 3, nr. 993).

⁸ Ioan Chindriș, *Toma Costin reprezentant al Școlii ardeleni*, în *Manuscriptum*, 1986, nr. 4, p. 116—123.

37. Poziția 245 *Major Ortogr Örvendésének mestersége* — 1. Titlul acesta uzual, bilingv, ne conduce calificativ la *Orthographia romana sive latino-valachica*, de Petru Maior, Buda 1819 (BRV 3, nr. 1039), cea reprodusă și în deschiderea *Lexiconului* de la 1825, deci de maximă importanță în programul filologic al Școlii ardelenne.

38. Poziția 169 *Diaconovich Gramatica Romanesca papir 8* — 1. Recunoaștem aici *Gramatica românească*, de bănățeanul Constantin Diaconovich Loga, tipărită la Buda în 1822 (BRV 3, nr. 1155), cu informația prețioasă că s-a difuzat nelegată din tipografie.

39. Poziția 287 *Lexicon Major valach* — 1. Semnificativ, cum la 1848 comisia de la Oradea atribuie uzual lui Petru Maior cunoscutul *Lexicon* quadrilingv de la Buda, 1825, care de fapt, a fost rezultatul unei îndelungi redactări colective, la care și Corneli a luat parte timp de câțiva ani.

40. Poziția 262 *Alexi Gramatica Daco-Rom* — 1. Iată cum, fiind în comisie, Ioan Alexi își conscrie propria-i carte, prenumerată de Corneli încă la apariția ei, în 1826, la Viena, după cum ne încredințează lista tipărită la urma textului.

41. Poziția 294 *Bozsinka deregatoriul bunei creșteri* — 1. Redă cartea didactică *Diregătoriul bunei creștere spre îndreptarea multor părinți*, de Damaschin Bojincă, Buda, 1830 (BRV 3, nr. 1472).

42. Poziția 291 *Murgu Apologia pro Romanis*. Aceasta poate fi disertația polemică a lui Eftimie Murgu, tipărită la Buda (Ofen), în 1830, sub titlul *Wiederlegung der Abhandlung: Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind* (= Combaterea tratatului: Dovadă că valahii nu sînt de origine romană), redată în inventarul de la 1848 printr-un titlu uzual în limba latină, mai la îndemînă comisiei.

43. Poziția 421 *Predica la mormentarea lui Bob* — 1. Potrivit BRV 3, nr. 1493, aceasta este *Trista predica la îngroparea episcopului Ioan Bobb*, de Theodor Papp rostită, tipărită la Sibiu, 1830.

44. Poziția 431 *Vasits de peste orientali* — 1. Redă lucrarea de promovare ca medic a lui Pavel Vasici, *Dissertatio inauguralis medica de Peste orientali*, Buda, 1832.

45. Poziția 261 *Ioan Pap invetiaturi Morale* — 1. Cartea cu acest titlu este publicată la Buda, în 1847, cum arătam mai la început.

Consemnăm în continuare o seamă de cărți, cert românești, dar a căror identificare nu am putut-o face numai pe baza datelor din inventar, astfel: *Ceaslov* nelegat (poziția 369, cu chirilice), *Catavasier* (poziția 456), *Gramatica* (394), *Molitetyncic* (457), *Carte pentru invatiatori* — *papir* — 1 (poziția 488). La poziția 154 apare astfel: *Vasits furia răsăritului bros* — 1, cu chirilice. Nu am găsit între cărțile lui Pavel Vasici o asemenea lucrare. Din moment ce este consemnată sub formă de broșură, înseamnă că a existat și credem că este vorba despre varianta românească a disertației latinești de la 1832, semnalată puțin mai înainte. Deci o contribuție la bibliografia românească modernă. Alte cărți românești greu identificabile: *Carte serbesca și Roman* — 1 (poziția 202); *Carte pentru Dascalii 8 min papir* — 1 (poziția 186); *Schott Valachische Merchen* (363), deci o

carte de basme românești; Azbucovna (278), putînd fi una dintre multele ediții apărute de la 1699 și pînă la 1847; *Povățuire la grammatica romana* (253); *Szabo Cultura* . . . (403); *Maestrie in contra Saraciei* (430), una dintre broșurile de economie aplicată, poate cea de la Buda, 1813, în al cărei titlu apare cuvîntul „măestria”⁹.

Văzînd lista de pînă acum, se cere subliniat conținutul preponderent laic, istoric, filologic și didactic al majorității cărților românești din opțiunea bibliotecară a lui Corneli, situarea în planul al doilea a prezenței cărții românești liturgice și teologice. Aceasta este o caracteristică, ce rezultă din laicizarea treptată a lecturii, în condițiile programului Școlii ardelenе, caracteristică pe care o ilustrează pertinent și biblioteca lui Ioan Corneli. Se înțelege că, în acest context programatic, cartea românească a format compartimentul cel mai utilizat al bibliotecii, care îi servea nemijlocit în munca sa asiduă de organizare a procesului de învățămînt în școlile bihorene. Pentru a avea imaginea cuprinzătoare a importanței pe care Corneli o acorda neabătut cărții românești, ca instrument de educație și cultură națională, este adecvat să amintim aici, că în lunga perioadă a directoratului său școlar a luptat pentru a obține, a obținut și a difuzat alte cîteva mii de cărți românești, pentru învățătorii, preoții și elevii Bihorului. Acestea au fost aritmetici, abecedare, gramatici, cărți de citire, catehisme, istorii biblice, ceasloave, psaltiri, regulamente școlare, table de silabisire și tabla Cibeti (din aceasta, la 1820, Ioan Corneli comanda 400 de bucăți tipografului orădean Ioan Tichy, pentru a le anexa manualelor de aritmetică, din care lipseau, și a le difuza împreună), cărți și broșuri de îndrumări în economia casnică și a cîmpului¹⁰. Toate acestea adaugă un important compartiment mobil, popular și complementar, la instituția cărții corneliene. Se vedește că acesta nu numai că a avut una dintre cele mai mari biblioteci personale românești în epocă, de iradiere culturală inerentă, dar a fost un fervent colportor de carte românească, poate cel mai asiduă din acel timp, anticipînd exemplele ilustre din deceniile următoare. De exemplu, la un moment dat a primit de la Gheorghe Șincai și a difuzat în zona Oradiei nu mai puțin de o sută de exemplare din cea de a doua ediție a gramaticii „*Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*”, Buda, 1805, făcînd ca aceasta să ajungă în mîna dascălilor, care, la rîndul lor, îi împărțeau ideile și exemplele în popor¹¹.

⁹ BRV 3, nr. 830; A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. 2, București, 1931, p. 190.

¹⁰ Gh. Mudura, *Ioan Corneli și răspîndirea cărții didactice în districtul literar al Orăzii*, în *Biblioteca și școala*, Oradea, 1976, p. 135—156.

¹¹ M. Tomuș, *Gheorghe Șincai — viața și opera*, București, E.P.L., 1965, p. 114. În aceeași idee, notăm că la un moment dat Corneli avea de difuzat nu mai puțin de o sută de Calendare de la Buda, cu 20 de creștări bucata, în care Samuil Micu introdusese și un fragment din *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor* (mai exact partea întâia, *De unde și cînd s-au început și s-au înălțat neamul romanilor*, respectiv partea a doua, *Bătăile romanilor cu dachii, descălecătura și așezarea romanilor în Dachia*), în total 40 de pagini de tipar. Numeroase documente atestă că timp de cîteva decenii o mare parte a tirajului cărților românești din tipografia de la Buda s-a desfășurat sistematic prin Oradea. A se vedea, mai recent, Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, 1983, p. 162; Idem, *Pe urmele lui Samuil Micu-Clain*, București, 1986, p. 304.

II. CARTEA STRĂINĂ

După cum era de așteptat, și normal în epocă, acest fel de carte formează, cantitativ, cea mai mare parte a bibliotecii lui Ioan Corneli și contribuie la temeiul bibliografic al erudiției, care i-a fost mereu recunoscută. De asemenea, acest fel de carte, prin structura ei, cum vom vedea, întărește legătura dintre bibliotecă și responsabilitățile lui în munca de la Oradea, atestă faptul că era informat cu literatura iluministă în principalele direcții de desfășurare a ei, în special în domeniul filosofiei, culturii, istoriei, filologiei, în cel al dreptului natural, al școlii și al economiei practice. În continuare, vom grupa cărțile potrivit practicii biblioteconomice din epocă, dând câteva exemple caracteristice la fiecare domeniu de referință.

A. LIBRI PHILOSOPHICI: H. C. Agrippa, *De incertitudine et vanitate omnium scientiarum et artium*, Hagae Comitum, 1653 (poziția 385); Baumeister, *Elementa philostecenis*, 1738 sau 1759 (34); Boethius, *De consuetudini philosophiae libri V*, Tyrnaviae 1735, sau una dintre cele trei ediții care mai apar tot acolo pînă la 1760 (391); Brezanóczi Adam, *Explicatio juris naturae*, Bratislava, 1795 sau 1824 (308); Erasmus Roterdami, *Colloquia familiares*, probabil ediția de la Leipzig, 1684 (89); Frederici Christiani, *Phylosophia rationalis* (34); Pufendorf Samuel, *De officio homini et civis*, Frankofurti et Lipsiae, 1753 (126); Soardi, *Institutio naturalis ad honestatem*, Viena, 1779 (7); Storchenau Sigismund, *Institutiones metaphysicae in IV libros distributae*, Buda, 1795 (91); Szent-Ivanyi Martin, *Oeconomia philosophica*, Tyrnaviae, 1846, sau o ediție ulterioară (61).

Dintre cărțile iluministe, cu caracter didactico-aplicativ, observăm: *Avis au peuple de la campagne, touchant l'éducation de la jeunesse, relativement a l'agriculture*, Berna, 1752 (45); Almássy István, *A vegyes házasságok*, Buda, 1841 (367); Bozsanyi A., *Elektricitet* (14); Gáti István, *A természet históriája*, Bratislava, 1795 (342); *Házi kertész*, ediția de la 1796, sau 1802 (379); *Lesebuch für Schüler*, Timișoara, 1784, sau altă ediție ulterioară (359); Mitterpacher Ludovic, *Primae liniae historiae naturalis*, Buda, 1795, respectiv, de același, *Compendium historiae naturalis*, Buda, 1799 (311); *Schedium de presenti statu fabricarum et manufacturarum*, Oradea, 1792 (280); Slötzer A. L., *A világ történet tudományára*, Sopron, 1795 (342); Tissot, *Allgemein Regeln seine Gesundheit lang zu erhalten*, Augsburg, 1794 (69), alte lucrări de același autor: *De vita populi* (60), sau *Disertatio de morbis* (56); *Vita populis ruralis*, Berna, 1752 (45).

B. LIBRI HISTORICI: Celor românești, deja arătate, li se alătură, într-o utilă complementaritate, o sumedenie de cărți de istorie, în alte limbi, dintre care amintim câteva: Aicher Otto, *Infantia et adolescentia Romae*, Nürnberg, 1700 (161); Bonfini A., *Rerum hungaricarum*, una din cele 11 ediții apărute (347); Curtius Rufus, *De rebus gesti Alexandri Magni* (384); Felmer Martinus, *Primae liniae historiae Transylvaniae*, Sibiu, 1803 (276); Gatter, *Universal Geschichte*, (83); Katona Stephanus, *Historia pragmatica regni Hungariae*, în 2 volume, Pesta, 1782—1784 (1); Kollar Franciscus, *Historiae jurisque publici regni Hungariae amoenitates*, Viena,

1783 (234); Olahus N., *De origine gentis Hungariae*, probabil ediția de la Bratislava, 1735 (3); Toppeltinus, L., *Origine et occasus Transylvanorum*, Austriae, 1762 (108).

Orizontul larg, de informare istorică, asigurat de aceste cărți, este completat de cărțile de geografie, dintre care amintim, pe lângă cele românești, deja văzute: *Rudimenta geographica*, la poziția 149, probabil un manual de geografie fizică, respectiv *Geographia universalis* (poziția 194), un compendiu pe care nu-l putem, deocamdată, preciza.

C. LIBRI JURIDICI: Arnoldi Vinnius, *Tractatus quinque de juris dictione* (3); *Articuli diaetalis* 1856 — 1844 (356, și alte poziții); Brezanóczy Adam, *Institutionum juris ecclesiastici... et jus publicum*, Pesta, 1817 (113); Eder J. K., *Breviarium juris Transsylvanici*, Cibinii, 1800 (95); Kubinus Al., *Enchiridion lexicis juris incliti regni Hungariae*, Bratislava, 1788 (296); Szegedi Ioan, *Tripartitum*, Tyrnaviae, 1734 (189).

D. LIBRI TEOLOGICI: Acestea formează un compartiment bine reprezentat în biblioteca lui Corneli, de cărți liturgice, patristice și teologice, ilustrând faptul că iluminismul în Transilvania, cum se spune într-o poezie recentă¹², a sosit și a umblat cu candelă, în straie de instituție ecclésiastică. Iată câteva asemenea cărți: Becanus Martinus, *Compendium manualis controversiorum hujus temporis de fide et religione*, Tyrnaviae, 1784, sau o ediție ulterioară tot acolo (313); Canisius Petrus, *Catechismus parvus*, cu foarte multe ediții, dintre care câteva se aflau și în biblioteca lui Corneli (157); *Catechismus ex decreta ss. concilii Tridentini*, Tyrnaviae, 1762, sau altă ediție (177); Duchnovits Al., *Corpus juris... canonicum et decretorum*, Eperiesini, 1847 (307); Feszler I. A., *Anthologia hebraica*, Leopoli, 1787 (270); *Flores biblicis*, 1743 sau 1777 (122); Kats Stephanus, *Tractatus de conjugio et coelibatu clericorum*, Viena, 1791 (16).

E. LIBRI GRAMMATICI. Pe lângă principalele gramatici românești, produse în rama Școlii ardeleni, Ioan Corneli mai avea în bibliotecă o sumedenie de gramatici străine, cele mai multe sub formă de manuale, dar și câteva tratate filologice. Cităm dintre ele: Alvarus Emmanuelis, *Institutiones grammaticae*, 1819—1820 (321 și 365); Bozsányi, *Grammatica graeca* (65); Fülleherm, *Encyclopedia philologica* (54); *Institutio linguae gallicae* (135); Marton Josef, *Német grammatika*, sau *Lexicon*, cu multe ediții începînd de la 1799 (376, 377 și 380); *Orientalischer und Occidentalischer Sprachmeister* (125); Pomey Fr., *Syntaxis ornata seu de tribus latinae linguae virtutibus, puritate, elegantia, copia*, Tyrnavia 1745, sau după acest an, în același loc (317).

F. AUCTORES CLASSICI. În biblioteca Ioan Corneli au fost prezente, cum arată catalogul, câteva zeci de ediții din autorii clasici, mai ales latini, Horatius, Cicero, Martial, Cornelius Nepos, Seneca, Vergilius, Ovidius, Salustius, mai puțini greci, Xenophon, Menandru, Anacreon. Nu sînt prezenți deloc italieni și spanioli ai umanismului și Renașterii, nici scriitorii Sturm und Drang-ului, nici cei ai clasicismului și romantismului englez și francez. Se poate conchide că partea literară a bibliotecii, dacă nu cumva au rămas cărți cu bună știință neconscrise de către comisie, este mai puternic marcată de filtrul instituțional, care nu agreea scriitori, precum

¹² Tablouri cu Horea I—VI, în *Orizont*, Timișoara, 1984, nr. 44, p. 8.

Petrarca, Dante, Rabelais, Shakespeare, Byron, ori Cervantes, apoi Voltaire, Rousseau, etc. În acest concept de moștenire editorială, singura excepție o reprezintă o ediție din *Telemac*, de Fénelon, care se înscrie, din punct de vedere axiologic, în rîndul cărților de filosofie și morală socială, ce stau la temelia celui „Aufklärung” iosefinist, atît de bine susținut bibliografic în această bibliotecă. Se confirmă și sub aspect biblioteconomic că Școala ardeleană, acordînd maximum de interes istoriei și filologiei, se interesa mai puțin de creația literară.

PROBLEMA COLIGATELOR. Comisia de consemnare a cărților lui I. Corneli a lucrat în mare grabă și superficial, din moment ce, printre altele, nu a menționat decît prima lucrare, în cazul coligatelor. Identificînd asemenea coligate în fondul Bibliotecii Județene Bihor, putem face un pas bun înainte, pentru a completa cu ceea ce catalogul de la 1848 nu ne mai spune și a da o imagine mai aproape de realitatea a ceea ce a fost biblioteca ce o analizăm. Astfel, la poziția 385 se menționează lucrarea deja amintită, a lui H. C. Agrippa. Găsind-o în fondul Bibliotecii județene Bihor, la cota I 12734, constatăm că, de fapt, e un coligat, cea de a doua lucrare fiind *De nobilitate et praecellentia foeminei sexus, ejusdemque supra virilem eminentia*, de același H. C. Agrippa, tipărită tot la Haga, 1653. Tot astfel, pozițiile 6, 69, 161 înscriu cîte o singură carte, dar în fapt reprezintă coligate de 2—3 lucrări. Mai mult, avem dovada că în catalogul de la 1848 nu au fost trecute toate cărțile, unitate fizică, din biblioteca lui Corneli. Astfel, în fondul vechi de la Biblioteca Județeană din Oradea există un coligat de șase titluri, care nu apare deloc în conscrierea făcută de Ioan Alexi și Iosif Silaghi. În cuprinsul lui sînt un manuscris al lui Corneli, două tipărituri de Toma Costin și cele trei „disputații”, cu care Petru Maior îi răspunde lui Kopitar între anii 1814—1816. Coligatul este semnat de Corneli și datat 1833, anul compactării împreună¹³. Rezultă că biblioteca lui Corneli a fost mai bogată, decît ne arată catalogul de la 1848, poate pînă către 600 de volume, în funcție de ponderea pe care au avut-o coligatele în totalul ei.

Însemnările cu rost de „*Ex libris*” de pe unele cărți corneliene ne dau informații prețioase în legătură cu sursele și perioada de formare a acestei biblioteci. Cea dintîi carte a sa a fost, după aceste informații, o antologie de clasici greci, cumpărată în 1784, la 22 de ani, pe cînd se afla la studii în Viena. Tot la Viena cumpără și semnează, în 1786, o ediție mare din Samuel Pufendorf, foarte bine conservată pînă azi. Trecînd la studii la Lvov, cumpără și semnează la 1787 cartea fiziocratică: *Avis au peuple de la campagne* . . . , Berna, 1752. Alte cărți le semnează la Oradea, la începutul secolului următor. Aceste autografe, cantitatea mare de carte istorică și filologică a Școlii ardelenne din biblioteca sa, carte produsă între anii 1780—1825, care de regulă se procura la scurt timp după apariție, cel mai adesea prin prenumerare, apoi numeroasele cărți străine de secol al XVIII-lea, din sfera iluminismului reformist, ne fac să avansăm ipoteza că Ioan Corneli a început foarte devreme să-și formeze biblioteca, în perioada studiilor și că aceasta era formată, în linii mari, sub influența și în perioada de maximă acțiune a Școlii ardelenne pentru afirmarea națio-

¹³ C. Mălinaș, *op. cit.*, p. 55.

nală a românilor. Structura ei este întru totul acomodată acestui scop, cu interes mai mare pentru acele cărți, care sprijineau și fortificau acțiunea militantă a lui Corneli în diecesa Orăzii. Pe de altă parte, avînd în vedere faptul că principalii corifei ai Școlii ardelenne au trăit periodice transferări de reședință și puținele lor cărți s-au risipit cu mutările dintr-un loc într-altul, biblioteca lui Corneli apare ca singura ce ilustrează, pînă la alte descoperiri, tipul de bibliotecă al unui reprezentant de seamă al Școlii ardelenne, din perioada ei de cea mai rodnică acțiune națională. Din acest punct de vedere, această bibliotecă merită să fie reconstituită cît mai amănunțit și să fie studiată cu cea mai mare atenție.

Deocamdată, fie și numai această schiță ne permite să vedem acțiunea bibliotecară a lui Ioan Corneli la Oradea ca un argument pentru proporția de difuzare și cunoaștere mai largă, în popor, a ideilor istorice, filologice, morale și economice ale iluminismului românesc, ca proces de emancipare națională a românilor, de dezvăluire, prin știința de carte, a unității lor fundamentale, de origine, de limbă și cultură.